

BAYATILARIMIZDA NAXÇIVANIN TƏRƏNNÜMÜ

Azərbaycan bayatıları zəngin xəzinədir. Bunlar arasında elə çoxsaylı nümunələr var ki, yarandığı elin, obanın coğrafi bağlılığını, dil, ləhcə, şivə xüsusiyyətlərini lazımı dərəcədə seçiyələndirir.

Belə dəyərli örnəklər sırasında elələri də var ki, öz ləhcə, şivə xüsusiyyətlərinə və coğrafi bağlılığına görə, daha çox Naxçıvan bölgəsilə bağlıdır. Bu yazıda da bunlardan bir qrupu qədim Naxçıvan və onunla bağlı yer-yurd adlarını özündə yaşadan bayatılardan bəhs etmək istəyirik.

Naxçıvan bölgəsi dedikdə şəhərin özü ilə yanaşı, təbii ki, muxtar respublikanın əhatə etdiyi rayonlar da nəzərdə tutulur. Şübhə yoxdur ki, ərazidəki yer-yurd adları ilə bağlı bayatıların yaradıcıları daha çox bölgənin öz sakinləri olmuşdur.

Bunlar ilk növbədə region əhəlisinin bədii təfəkkürünün məhsulu olmaqla burada yaşamış el-obanın keçmişinin, məişətinin, arzu və istəyinin ifadəsidir. Ona görə, belə bayatılarda Naxçıvan, Şərur, Ordubad, Əlincə, Gilan, Kərimbəyli, Nuh yurdu, Araz, Arpaçay, Üstüpbü, Əshabü-kəhf kimi şəhər, kənd, qala, çay, dağ adlarına çox təsadüf olunur.

*Naxçıvan yolu yovşan,
Halım oldu pərişan,
Bir ilədək gəlməsən
Qoyarlar mənə nişan.*

*Bu görünən Şərildi,
Naxçıvandı, Şərildi,
Bizə gələn bəd gəldi
Bu nə yaman şər ildi.*

*Əzizimə Alınca,
Əl çatmazdır Alınca.
Üzülüb əldən getdim
Yar könlinü alınca (1, s. 271).*

Birinci bayatıda həsrət hissi və qadın hüquqsuzluğu, ikincidə ilin uğursuz gəlişi, üçüncüdə aşiq cəfa-keşliyi ifadə olunur. Aşağıdakı iki məhəbbət bayatısı da Naxçıvanla bağlı yaradılmışdır.

*Naxçıvan bir səhərdi,
Yatdım, durdum səhərdi,
Səni yuxuda gördüm,
Ürəyim birtəhərdir (2, s. 329).*

*Naxçıvanın düzü var,
Düzlərində quzu var,
İki könül bir olsa,
Kimin buna sözü var?*

Hər iki məhəbbət bayatısında vəfa və eşq təbliğ olunur. Elə bayatı da var ki, onda Naxçıvanın Nuh yurdu olduğuna işarə olunur. Mələmdür ki, əski folklor qaynaqları Naxçıvanın Nuh yurdu, yaxud Nuhun ilk quruya çıxdığı məkan olduğunu deməkdədir. Naxçıvanda qədim türk tayfaları yaşadığı dövrdən ta bu günədək Nuhun qəbri və qəbrüstü türbəsi etiqad, ziyarət yeridir. Naxçıvanla bağlı qədim və beynəlxalq səyyar süjetli "Nuhun tufanı" əfsanəsi və bundan qaynaqlanan çoxsaylı regional rəvayətlərin olduğu da mələmdür. Bu barədə əvvəlki tədqiqatlarımızda bəhs etdiyimizi, eləcə də mövzunun məqsədinə bunun uyğun olmadığını nəzərə alıb, burada danışmağı mümkünsüz hesab edirəm. Onu da qeyd edirəm ki, xalq yaratdığı bayatıda düşmənin Nuh yurdunu dağıtmaq niyyətində olduğunu göstərir, bu məkrli niyyətin müqabilində düşməne buranın haqdan tikildiyi, müqəddəsliyi, toxunulmazlığı xatırladılır.

*Nuh adında məkan var,
Ayağından çəkan var,
Düşməni istər dağıda,
Haqdan onu tikən var (2, s. 373).*

Bayatıda doğma torpağımıza, yurdumuza olan xəyanətəkar münasibətə qarşı xalqın narazılığı, etirazı ifadə olunur.

Uzağı iki yüz il bundan əvvəldən başlayaraq torpaqlarımızda özlərinə yer, sığınacaq almış ermənilərin xalqımıza, torpaqlarımıza qarşı əsassız iddiaları, xəyanətəkar niyyətləri bu gün də tam eybəcəriyyə ilə davam etməkdədir. Belə xəyanətəkar münasibət folklorumuza da təsirsiz qalmayıb.

Naxçıvanın ibtidai inanclar, əsəti və əfsanələrlə bağlı olan Əshabü-kəhf dağı da bayatılarda özünə yer tutmuşdur. İslamiyyətlə bağlı Qurani-Kərimin "Kəhf" surəsində özünə yer almış Əshabü-kəhf dağı bəzi bayatılarda müqəddəs yer, ocaq kimi əks olunur.

*Asafkəf ocağında,
Şam yanar bucağında,
Burdan bir gəlin keçdi,
Ağ oğlan qucağında.*

*Asafkəfin daşyam,
Qızıl üzük qaşyam,
Siz allah yer eləyin,
Mən qərrib yoldaşyam (2, s. 311).*

İkinci bayatı buranı ziyarətə gəlmiş, yoldaşı qərriblikdə olan kövrək qəlbi bir insan hissələrinin ifadəsidir. Qürbət həyatı, qərriblik, bundan doğan ağır kədər, vətən həsrəti çox insan taleyinin üzücü səhi-fələrinə çevrilir. Şübhəsiz ki, belə nisgilli insanlar ziyarətə nicat ümidilə gəlmiş, qəlb üzən sıxıcı hissələrini dilə gətirməklə insanların diqqətinə ehtiyacları olduğunu işarə etmişlər.

Regionun Ordubad şəhəri də bayatılarda özünə yer alan qədim tarixi məkanlardan biridir. Bunlar arasında aşağıdakı nümunə dillər əzbəridir.

*Əzizim ordu bada,
Yol gələr Ordubada,
Sərkərdə qoçaq olsa
Gedərmə ordu bada?*

Bayatıda ifadə olunan "Sərkərdəsi qoçaq ordu bada getməz"-deyimi əsrlərlə xalqın yaddaşında bir məsəl kimi əbədlilik qazanmışdır.

Nəzərdən keçirilən bayatıların çoxunda yurd, vətən sevgisi, doğma torpağa bağlılıq, onu qorumaq hissələri ifadə olunur.

Toyula bağlı bəzi bayatılarda da regionun yer-yurd adlarına təsadüf olunur. Naxçıvan toylarının özünə-məxsus xüsusiyyətlərindən biri mərasimin münasib mərhələlərində "haxışta" nəğmələrinin oxunmasıdır.

Belə lirik bayatılar öz ahəngdarlığına görə musiqi ilə sıx bağlıdır. "Haxışta", bəzi yerlərdə "haxışqa" adı ilə ifadə olunan mərasim nəğməsinin hər mərasimindən sonra "haxışta" sözü təkrar edilir. "Haxışta" sözü əvvəllər də dediyimiz kimi, "ha-qış-la" sözlündəndir. Bu söz "haxışla" şəklində düşmüşdür. Hər haxışta, nəhayət, "haxışta" şəklindən "haxışda", sonra "haxışta" sona yerə vurulan ayaq ritmlərlə eyni vaxtda qız-gəlin tərəfindən xorla deyilən "haxışta" sözü nəğmənin ifasına gözəllik verir.

*Naxçıvanın sal duzu, haxışta,
Xörəyə az sal duzu, haxışta,
Əmqızının kefidü, haxışta,
Ərə gedir baldızı, haxışta* (6, s. 181).

Aşağıdakı haxışta nəğmələrində isə Ordubad şəhəri və bölgənin bir kəndinin adı çəkilir.

*Ordubadın yolları, haxışta,
Qoşa bitib kolları, haxışta,
Yaman xoşuma gəlir, haxışta,
Yarın qulac qolları, haxışta.*

*Üstüpnün gülləri, haxışta,
Oxuyur bülbülləri, haxışta,
Gəlinə qurban olsun, haxışta,
Oğlanın bibüləri, haxışta* (6, s. 375).

Bu bayatılar forma, məzmun və mündəricə etibar ilə mükəmməldir. Araşdırma və müqayisələr göstərir ki, bayatılar ağızdan-ağıza, nəsil-dən-nəslə keçdikcə onların ilkin forma və məzmunu dəyişir, məzmunları iticimiləşir, bəddii cəhətdən qüvvətlənir. Bəzən də əksinə zəifləyir. Bəzilərinin də variantları yaranır.

*Üstüpdə dağ olmaz,
Dağın başı bağ olmaz,
Qürbətdə yurd salanın
Ürəyində yağ olmaz.*

Üstüpi kəndilə bağlı olan bu bayatının belə bir variantı var. Həmin bayatıda deyilir:

*Qarabağda bağ olmaz,
Qara salxım ağ olmaz,
Qürbətdə yar sevənin
Ürəyində yağ olmaz* (3, s. 104, 105).

Qarabağ haqqında bayatı bəddii cəhətdən özün-

dən əvvəl verilən nümunədən bir qədər mükəmməldir. Bu xüsusiyyətə görə, onların hansının əvvəl yarandığını demək çətindir. Bunlardan başqa variant da ola bilər. Variantların hara ilə bağlı olub-olmadığından asılı olmayaaraq bunlardan birinin ilkin mənbə olaraq digərlərinin yaranmasında qaynaq rolu oynadığı mümkündür.

Elə şənlik bayatıları da var ki, məhəllə adlarını yaşadır.

*Dolan gəl beləsinə,
Sarvanlar məhləsinə,
Gəlsən qurban kəsərəm
Gözlərin gilasinə.*

Sarvanlar Naxçıvan şəhərinin qədim məhəllələrindən biridir. Bu məhəllə ilə bağlı tarixi rəvayətlər haqqında da danışılıb. Yuxarıda verilən bayatının variantından isə Naxçıvanla bağlı bir mahnı və rəqsin yaradılmasında istifadə olunub (4, s. 51; 5, s. 107, 108).

Deyənlərə əsasən belə bir yığcam ümumiləşdirmə vermək olar ki, haqqında aparılan qısa araşdırma və təhlillər onu göstərir ki, özündə Naxçıvanla bağlı yer-yurd adlarını mühafizə edən belə poetik incilər regionda yaşamış ulu babalarının, soydaşlarımızın şifahi yaradıcılıq nümunələridir. Folklorumuzun bir çox ədəbi-tarixi abidələri kimi, belə bayatılarda da qədim Naxçıvana, onun hər bir guşəsinə tarixi bağlılıq, sevgi və məhəbbət ifadə olunmuşdur.

● Yusif SƏFƏROV,
filologiya elmləri doktoru

Ə d ə b i y a t

1. Azərbaycan folkloru antologiyası, Naxçıvan folkloru. Bakı, 1994.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası, Naxçıvan folkloru. Naxçıvan, 2010.
3. Bayatılar, XVII-XX əsrlər. Bakı, 1977.
4. Həsənov K. Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. Bakı, 1983.
5. "Naxçıvan" jurn. 2010, N 22.
6. Şənlik-mərasim nəğmələri. Naxçıvan, 2010.